

Att vända på bilden

Kvinnors slingriga vägar mellan studier, arbete och omsorg om familjen skapar svackor i karriärmönstret. Men när diagrammet vänds upp och ned förvandlas dalarna till tydliga kullar som saknas i männens livslinjer. Sådana strategiska omkastningar är kännetecknande för många feministiska forskarmödor.

Quinnokönet åter: .. har härstädes ingen öfning i det sistnämnde (skrifnings- och räkningskonsten) förmodligen och enligt föregifvande av det goda skälet, att det i anseende till dess göromål och yrken icke behöfver sådant och vid förspillan af tid i sådana öfningar icke finner någon nytta och nöje dervid, då nödvändigt blef åsidosatt.¹

I början av 1800-talet, trettio år före den obligatoriska folkskolans införande, formulerade kyrkoherde *Henr Joh Gummerus* i Högby på Öland dessa rader när han som alla andra landsortspräster besvarade en enkät från 1812 års uppfostringskommitté. Frågan gällde barnundervisningens tillstånd i församlingen men också skillnader mellan flickors och poj-kars villkor. Kyrkoherden låter förstå att ölandsflickorna själva valde bort att lära sig skriva och räkna för att hinna med andra viktiga "göromål och yrken":

De kunna förrätta med färdighet allanhandta utarbeten, baka bröd, spinna, väfva sy m m och då de ej äro sinnade att i en stad stå i någon bod, eller under väntan deraf och i sysslolöshet fördrifva tiden, lämna de förnuftigtvis alla sådana göromål och yrken åt Städernas mera belevade och upplystare innevånare, hvilkas klenare kropps constitution, och andra omständigheter icke tillåta dem ett tungt arbete.....

Dåtidens utbildningsansvarige finner flickornas val och bortval förnuftiga. Hur skulle det annars gå med de klena stadsinnevånarna – de skulle "i brist och nöd förgås" om inte kvinnorna på landsbygden stannade vid sina sysslor! En sentida uttolkare kan konstatera att samhällsansvar och omsorg om andra är med

i bilden när kvinnors behov av utbildning bedöms!

Sedan detta skrevs har mycket hänt på utbildningsområdet. I dag står alla dörrar i utbildningssystemet öppna för kvinnor och män från alla samhällsgrupper och regioner. Kvinnliga studerande är i majoritet i högskolan. Dagens debatt handlar om att skapa jämställdhet också i forskarutbildning och i högskolans ledningsfunktioner.

Vad har vi för kunskap om kvinnornas utbildningsvägar och utbildningsval under de båda sekel som snart passerat sedan Gummerus skrev ned sina synpunkter på kvinnors och mäns utbildning och samhällsuppgift? Vilka effekter har utbildningsreformerna – såväl den som då förbereddes som alla senare – fått för kvinnors livsmönster? Vad vet vi om hur kvinnorna själva upplevt de förändringar som skett?

Ger utbildning jämställdhet?

I en internationell handbok om flickors och kvinnors utbildning i skilda delar av världen reser den amerikanska utbildningsforskaren *Gail P Kelly* frågan varför den stadigt ökande kvinnoandelen i utbildning inte får genomslag i kvinnors liv och position i samhället.² I slutet av 1980-talet fann Kelly att utvecklingen verkade ha stagnerat såväl vad gäller andelen kvinnor i betalt arbete som deras ställning i politiken. Inom utbildningen föreföll könssegregationen på högre nivå inte ha minskat utan snarare ökat i takt med att andelen kvinnor på lägre nivåer ökat. Detta framgick av en jämförande internationell analys som gjorts av

Kelly och *Sheila Slaughter*.³ I många länder var det fler kvinnor än män som började högskoleutbildning men överallt i världen var majoriteten av kvinnliga högskolestuderande koncentrerade till vård, undervisning och humaniora. Kvinnor valde företrädesvis kortare, mindre statusgivande och mindre lönsamma utbildningar. På forskarutbildningsnivå var kvinnoandelen låg – genomsnittligt omkring en tredjedel och bland universitetslärarna mindre än 20 procent.

Kelly och Slaughter fann flera förklaringar till den fortgående könssegregeringen. Institutionella merit- och kompetenskriterier står inte sällan i strid med officiella jämställdhetsmål. Neutrala, ej könsriktade policyåtgärder har visat sig gynna män mer än kvinnor. Kvinnor missgynnas också av kvalifikations- och karriärbegrepp som bortser ifrån familj- och omsorgsuppgifter. Den akademiska forskarmiljön är hierarkiskt uppbyggd med starka tävlingsmoment som appellerar mer till manliga värderingar. Det behövs en internationell forskningsagenda, där såväl teori- som metodutveckling fokuserar kvinnors kunskap, erfarenheter och värderingar.

Suzanne Stiver Lie och *Lynda Malik* har i en studie av "könsklyftan" i högre utbildning funnit att starka kvinnorörelser och statliga jämställdhetsåtgärder inte nämnvärt reducerat gapet mellan kvinnor och män.⁴ De konstaterar att den könsolika fördelningen av makt och privilegier illustreras mycket väl av förhållanden i den akademiska världen i de sjutton länder de studerat.

Grus i maskineriet?

Hur ser det då ut i Norden som länge haft ett stadgat internationellt rykte som jämställdhetens hemvist på jorden? Under 1980-talet deltog jag i det s k Hekla-projektet som studerade hur högre utbildning och utbildningsreformer påverkat kvinnors liv och arbete. Där väcktes en rad frågor om hur kvinnors kompetens tillvaratas.⁵ En uppföljning av universitetsutbildade i Danmark, Norge, Finland och Sverige visade att bilden av kvinnornas kompetensutveckling var betydligt mer komplex än männens. Kvinnornas karriärer var mindre

förutsägbara. Medan männens karriärmönster generellt dominerades av heltidsstudier och heltidsyrkesarbete uppvisade kvinnorna olika former av kombinationer av studier, arbete och omsorgsarbete. Kvinnors karriärmönster gav generellt betydligt mindre utdelning i lön och status och sammanfattningsvis föreföll karriärsystemet i dagens samhälle betydligt mer gynnsamt för män än för kvinnor.

Under de senaste decennierna har åtskilliga jämställdhetsåtgärder satts in för att påverka en sned könsfördelning i utbildning och arbetsmarknad. Många försök har gjorts att påverka flickors och kvinnors utbildningsval. Den sneda könsfördelningen har inte sällan förklarats med att flickor valt fel och irrationellt. Kvinnornas val har betraktats som grus i maskineriet i ett rationellt utbildningssystem.

Utbildning i livslinjeperspektiv

I en uppföljning av svenska kvinnor som gått i skola under 1950- och 1960-talets utbildningsexpansion var frågeställningen hur det utbildningsutbud som reformerna skapat utnyttjades av en generation kvinnor, för vilka alla vägar tycktes stå öppna.⁶ P-pillret hade givit kvinnorna bättre möjligheter än någonsin tidigare att bestämma över sin fertilitet och och staten hade tagit ett ökande ansvar för barnomsorgen. Kvinnorna förväntades vara jämställda i världens mest jämställda land!

Uppföljningen visade att många av kvinnorna hade valt typiska kvinnoyrken, flertalet arbetade deltid, ytterst få innehade ledande poster eller var politiskt aktiva. Flertalet kvinnor gick ut och in, fram och tillbaka mellan utbildning, yrkesverksamhet och hemarbete. I stället för de raka spår som utbildningsreformatorerna dragit upp hade många kvinnor valt slingriga stigar. Gångse förklaringsmodeller gav inte utrymme för många av de val och beslut som var centrala i kvinnors liv.

Ett första steg i utvecklingen av vår arbetsmodell blev att i enkäter och intervjuer inkludera frågor inte bara om utbildnings- och yrkeskarriär utan också om utbildningstradition i familjen, om familjemönster och om viktiga aktiviteter och händelser i livet. En s k livs-

Berta Hansson. *Ur Mina ungar. Dagbok från en
byskola, LTs förlag.*

linjefråga blev ett bra verktyg. Den bestod helt enkelt av en tidslinje från 18 till 60 år på vilken kvinnorna uppmanades att märka ut när de studerat (hel- eller halvtid), när de yrkesarbetat (hel- eller halvtid) samt när de varit hemma för vård- och omsorgsuppgifter. På samma linje skulle de pricka in tidpunkter för byte av civilstånd, för barnafödslar samt andra viktiga händelser i privatlivet. Också framtida planer kunde utmärkas på livslinjen.

De tillfrågade kvinnorna verkade uppskatta att få berätta om sina utbildnings- och yrkesbeslut i ett helhetsperspektiv och inte bara om ouppnådda mål eller ändrade planer. Flera gav uttryck för tillfredsställelse över möjligheten att "sitta ner och tänka över sina liv".

Livslinjen följdes upp med intervjuer, i vissa fall gavs tillfälle att skriftligt berätta mer om sina liv. Datortekniken gjorde det också möjligt att göra grafiska beskrivningar av olika kvinnogrupper livslinjer exempelvis i form av kurvor över hur heltidsarbete, deltidsarbete och hemarbete fördelade sig över åren för olika grupper. Sådana kurvor kunde användas i jämförande studier i vårt nordiska projekt.

I sina svar och kommentarer till livslinjefrågan diskuterade kvinnor oftare problem som hängde samman med kombinationen av yrkesarbete och hem än utbildningsproblem.

En kvinna, som vi kan kalla Karin, verbaliserade de dolda konflikter som många i denna generation, för vilken alla dörrar öppnats, ändå tycks ha upplevt:

Jag tycker att jag sedan jag fick barn för en ständig kryssning mellan kvinnofrigörelsens och arbetslivets krav på mig som yrkeskvinna samt ansvar för hem och familj.

/.../ Jag har aldrig riktigt fått ihop de båda halvorna jag rämnade i när mitt barn föddes! Det är två liv. Det anser jag beror mycket på hur samhället ser ut i dag. Det händer inget i hemmavärlden, allt det intressanta sker på jobben.⁷

Karin hade frivilligt valt att arbeta deltid, en lösning som vann terräng under 60- och 70-talen. Deltid var som många kvinnor anger "bra för familjen men dåligt för kvinnors karriärer". Enligt Karin var det en plågsam upplevelse "... att spela med i ett system som vidmakthåller ojämlikhet. Barnen indoktrineras

till synen på mammor som halvgod arbetskraft och samhället nedvärderar den som jobbar deltid...”

Karin såg en lösning i att båda föräldrarna minskar på sin arbetstid i produktionen för att dela på ansvaret för sina barn och hon övertalade också sin make att arbeta deltid. Detta var en ovanlig lösning i början av 1980-talet men helt i linje med svenska jämlikhetssträvanden som sedan slutet av 60-talet hade arbetat för att stärka såväl kvinnornas ställning på arbetsmarknaden som männens i hemmet.⁸ Karins och andra kvinnors livshistorier fick oss att undra om reformpolitikerna i sin strävan att anpassa högre utbildning till arbetsmarknaden överbetonat det avlönade produktiva arbetet och förbiset oavlönat reproduktivt arbete.

Jämställdhetsmålet i teori och verklighet

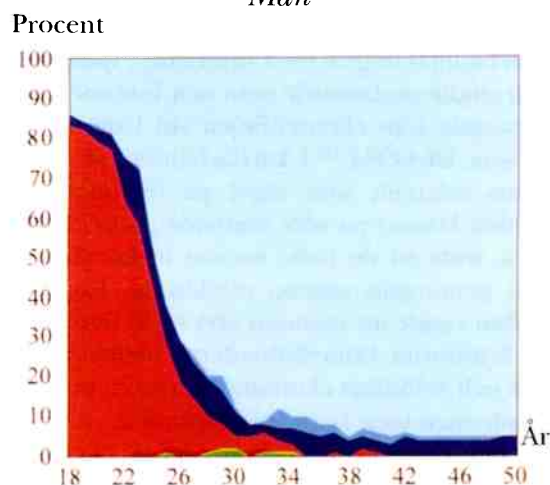
Det svenska jämställdhetsmålet innebär att kvinnor och män har lika rättigheter, skyldigheter och möjligheter att

- ha ett arbete som ger ekonomiskt oberoende
- vårda hem och barn
- delta i politiska, fackliga och andra aktiviteter i samhället.⁹

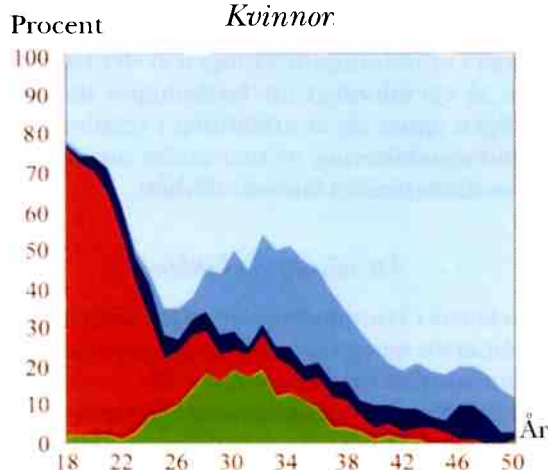
Hur förverkligas detta mål i unga ekonomers och teknologers liv? Denna fråga ställdes i en annan studie som ingick i civildepartementets jämställdhetsprojekt.¹⁰ Ett hundra unga kvinnor och tvåhundra unga män som nyss börjat sina studier vid teknisk högskola ombads 1987 att besvara "livslinjefrågan" och berätta om sina framtidsplaner vad gäller såväl arbete som familjeliv.¹¹

Kopplingen mellan yrkesliv och familjeliv var mycket tydlig i diagrammen för kvinnornas livslinje och mycket svag i männens. De manliga teknologerna planerade väl så många barn som kvinnorna men frikopplade dem från yrkeskarriären. Männerna diskuterade i sina kommentarer hur de skulle göra livet så rikt som möjligt genom en kombination av olika typer av arbete med resor och hobbies, medan kvinnorna oftast diskuterade hur de skulle få kombinationen yrke och familj att gå ihop. I livslinekurvorna framträdde detta som plane-

Män

Kvinnor

När diagrammet för kvinnors livslinjer färgläggs och vänds upp och ned förvandlas svackorna i deras karriärer till gröna kullar. En strategisk omkastning av männens diagram avslöjar platta och ointressanta livsmönster.

rade svackor i linjen för heltids yrkesarbete.

Att män som regel frikopplar yrkeskarriär från familj framgick med ännu större tydlighet i en studie omfattande män och kvinnor examinerade från ekonomlinjen vid Umeå universitet 1964-1984.¹² I karriärhänseende återfanns männen som regel på ledningsnivå medan kvinnorna ofta stannade på assistentnivå, trots att de hade samma förkunskaper och genomgått samma utbildning. Familjebilden visade att männen ofta hade fler barn än kvinnorna. Löneskillnaderna mellan manliga och kvinnliga ekonomer var stora och de ökade med varje barn kvinnorna fick.

Livslinjegraferna visade ett tydligt könsmonster. Kvinnobilderna var genomgående mera komplicerade med olika kombinationer av utbildning, yrke och familjeomsorger. Männen betydligt mera okomplicerade diagram passade de forskningsmodeller som då var gängse i utbildningsforskningen. Eftersom män varit normgivande såväl som subjekt som objekt i utbildningsforskningen är det kanske inte så egendomligt att forskningen huvudsakligen ägnat sig åt utbildning i relation till heltidssysselsättning medan andra aspekter i jämställdhetsmålet lämnats därhän.

Att vända på bilden

Svackorna i kvinnornas yrkesarbetslinjer blev föremål för många mätningar och jämförelser i våra nordiska livslinjestudier tills vi en dag blev varse att vi var fast i samma forskningsmodell som vi kritiserade, nämligen att det produktiva arbetet stod i fokus och andra aktiviteter behandlades som avvikelser. I ett försök att uppvärdera kvinnors livsmönster började vi vända upp och ned på våra diagram. När vi färglade dem framträdde på kvinnornas bilder en tydlig grön kulle som knappast var skönjbar i männens bilder. Den inspirerade forskarna till nya frågor. Hur samverkar perioder av produktivt och reproduktivt arbete till kompetensutvecklingen och vad har den pedagogiska teoribildningen för begrepp som beskriver den processen? Hur tillgodoräknas i dag den kunskap som inhämtas på den "gröna kullen"? Innefattar kompetensbegreppet, som i dag blivit ett slagord i utbildningsplaneringen, också

kunskaper som behövs för vård av hem och barn och för politiska och sociala aktiviteter i samhället?

När livslinjebilderna fokuserat det produktiva arbetet var vi upptagna av att mäta svackorna i kvinnornas livslinjebilder. Nu blev vi i stället varse de enahanda mansbilderna. Med kvinnornas liv som norm kunde vi betrakta männen och problematisera deras livsmönster och gängse karriärmodeller.

Vilken kompetens kommer att efterfrågas i det postindustriella samhället med ökande krav på flexibilitet och anpassningsförmåga? Hur kommer kunskaper från olika livsfaser och olika livserfarenheter att värderas i ett samhälle som uppvisar andra arbetsmarknads- och utbildningsstrukturer? Kommer ett maskulint tävlingskarriärssystem i framtiden att ersättas med en form där social förmåga och estetisk kreativitet värderas mer? Kommer omsorgsarbete och omsorgsrationalitet att upptraderas?

Våra strävanden att frigöra oss från modeller som utgår ifrån den manliga normen, att försöka vända på bilden och låta kvinnors livsmönster vara normen är kännetecknande för många feministiska forskarmödor. Den feministiska diskursen innehåller många debatter om värdet och logiken i omkastade bilder. Den australiensiska forskaren *Joan Eveline* betonar det pedagogiska värdet av att feminister gör "strategiska omkastningar", eftersom nya och omkastade bilder kan stimulera nytänkande och frigöra energi.¹³

Historiska "titt-håll"

I min utbildningsforskning har jag arbetat med att försöka vända på bilden av kvinnor som "grus i maskineriet" till att bli betraktade som "navet i hjulet" i viktiga samhällsprocesser. Ett utbildningshistoriskt perspektiv har hjälpt mig att frigöra mig från modeller som betraktar kvinnor som problem som stör maskineriet i ett väloljat utbildningssystem.

Om det är så att utbildningsreformer under ett expansionskede överdimensionerat anpassningen till arbetsmarknaden, hur ser då utbildningspolitiken ut i ett längre perspektiv? Och ur kvinnornas perspektiv, hur har kvin-

nor kunnat använda sin utbildning i yrkesverksamhet och kombinera denna med familj och med samhällsengagemang under olika tidsperioder?

Folkskollärayrket, det första yrke eller profession i Sverige till vilken kvinnor fick statlig utbildning och samma löneförmåner och ställning som män, har varit studieobjekt i det sk Rostadprojektet.¹⁴ En tvärvetenskaplig forskargrupp har följt några lärarinnegenerationer utbildade på Rostadseminariet i Kalmar, som var ett av de första folkskollärautbildningsseminarierna. Rostad har blivit ett historiskt titthål i våra livslinjestudier.

Livslinjemodellen hjälpte oss att frilägga och jämföra yrkesmönster och familjemönster över tid. Livslinjerna för lärarinnor utbildade på 1920-talet visade att flera lämnade sitt heltidsarbete när de gift sig. Det ansågs på den tiden opassande att lärarinnorna fortsatte att arbeta som gifta kvinnor. "De tog brödet ur munnen på dem som bättre behövde det. En gift kvinna skulle försörjas av sin man".

Lärare utbildade på 1940-talet kunde kombinera arbete och familj, vilket illustrerades i en obruten linje för heltidsarbete. Växande barnkullar medförde lärarbrist och de kvinnliga lärarna hade ingen svårighet att få hjälp med barnpassning och hushållsarbete från andra kvinnor i samhället.

Mönstret i 1960-talskullen skilde sig från tidigare kullar. Som Karins livshistoria tidigare visat slingrar sig 60-talslärarinnorna fram mellan utbildning, yrkesarbete och hemsarbete. De trappar ned sin heltidstjänstgöring i skolan, delvis beroende på den lagstadgade föräldraledigheten, delvis på grund av möjligheter att arbeta deltid.

Under den tidsperiod som våra kurvor över livsmönster omfattar, har yrkesarbetande kvinnor haft olika förutsättningar att behålla sin tjänst, ta ledigt, ordna barnomsorg. Det har varit en period med stora förändringar i lagstiftade möjligheter för kvinnor att kombinera yrkesarbete med familj men också i inställning till sex och samlevnadsfrågor. Rostadprojektets enkäter och livshistorier har givit insikt inte bara i hur kvinnornas ramar förändrats utan också om skiftande ideologiska föreställningar bl a om barns plats i samhället. Etno-

logiska intervjuer och livshistorier gav information om vilka strategier lärarinnorna använt för att påverka och förändra.¹⁵

Navet i hjulet

En av rostadlärarinnorna examinerad 1929 visade sig vara en god exponent för de yrkeskvinnor som runt tiden för första världskriget tog aktiv del i politiken för att lösa konflikten mellan "kvinnornas två roller i samhället" och som i likhet med *Alva Myrdal* trodde på ett rationellt sätt att lösa ekvationen.¹⁶ *Rut Holms* berättelse om hur hon kombinerade yrke, familj och ett omfattande socialt och politiskt engagemang har i den sammanfattande redovisningen av Rostadprojektet fått bli det ledmotiv mot vilket ideologiska föreställningar och fördomar speglats.¹⁷ Rut som under hela sin skoltid aldrig mött en gift lärarinna blev Rostadseminariets första fästmö och kämpade hårt och strategiskt för att kunna behålla sitt yrke som gift kvinna. Den moderne unge ingenjör som hon hade vid sin sida stödde henne aktivt inte minst genom att ta sin del av föräldraansvaret för makarnas fyra barn.

Ruts livshistoria visar hur reformer på utbildningens, arbetsmarknadens och familjens område förändrar lärarinnornas ramar radikalt i ett 50-årsperspektiv. Den visar också att lärarinnorna ingalunda var passiva åskådare till denna förändringsprocess. Rut och hennes kamrater tog aktiv del i samhällsutvecklingen som lärare och politiskt medvetna medborgare, men också som kvinnor.

Rostadstudien fann att tjugo- och trettio-talslärarinnorna visade en yrkesprofil som "var fascinerande i sin kombination av den professionella och kvinnliga rollen".¹⁸ Lärarinnorna var kulturbärare och förändringsagenter i kraft av sina kvinnliga erfarenheter i kombination med en gedigen professionell utbildning. Under arbetets gång blev det allt mer uppenbart att det inte gick att isolerat bedöma olika roller. Det var integrationen av deras arbete som lärarinna, kvinna och medborgare som visade sig intressant. I samspelet mellan produktivt och reproduktivt arbete blev lärarinnorna kulturbärare och navet i hjulet i viktiga samhällsförändringar.

En historisk studie av en kvinnlig yrkesprofession ledde fram till en bred socialhistorisk analys där kvinnors skiftande livsmönster visade sig interagera med förändrade samhällsstrukturer.

Offer för forskning

Under våra rostadstudier kunde mina forskarkollegor och jag med förvåning konstatera att det fanns mycket litet forskning om kvinnliga lärare trots att undervisning vid sidan av vård är det yrkesområde, som drar till sig merparten av kvinnor världen över. Den amerikanska lärarforskaren *Sari Knopp Biklen*, som sedan 1980 arbetat med deltagande observationer av kvinnliga lågstadielärare i USA, har reflekterat över detta faktum.¹⁹ Utbildningssociologer och feminister visade ringa intresse för kvinnliga lärare när forskning om kvinnoarbete kom igång på 1970-talet. Det var kvinnor som var klart exploaterade som fick uppmärksamhet. Begreppsmässigt tillhörde lärarna ett ointressant mellanskikt, de var inte arbetare och tillhörde inte det ledande skiktet. Därtill kom att politiskt progressiva pedagoger såg lärare som företrädare för konservativa krafter som reproducerade kulturella och sociala värderingar. I litteraturen beskrevs kvinnliga lärare som mer engagerade av hjärteangelägenheter än av intellektuella aktiviteter. Det ansågs mera adekvat att jämföra dem med medlemmar i ett harem än arbetare i ett företag. I en forskningsmodell som kontrasterade arbete och familj blev de kvinnliga lärarna som hade familj klassade som oengagerade av sitt yrke. *Biklen* säger att hon beslöt sig för att "rädda" lärarinnorna ur samhällsforskarnas grepp. I sin forskning sökte hon kunskap om hur lärarinnorna själva betraktade sitt yrke, vad arbetet bestod i och betydde för dem och vilken plats det fyllde i deras liv. När *Biklen* i post-strukturalistisk anda analyserar sin egen forskning kan hon konstatera att hon sett lärarinnor som "offer" både för forskare och allmänhet och att hennes forskningsmodell innebar att lärarna studerats i relation till dem som haft makt över dem. Nästa lika viktiga etapp för henne blir att studera lärarnas relationer till dem de har makt över – barnen – och se hur

barn upplever läraryrket. En seglivad föreställning om läraryrket som ett husligt yrke återspeglar enligt *Biklen* könsordningen men också barns sociala position i vår kultur.

Biklen reflekterar över de emotionella såväl som intellektuella dilemmorna som möter lärarinneforskaren som både vill stötta de kvinnor, vars karriär hon undersöker och förhålla sig kritisk till dem.

Stereotypa bilder

I en översikt över lärarforskning i Australien, Kanada, England och USA konstaterar *Alison Prentice* och *Marjorie Theobald* att kvinnliga lärare lyst med sin frånvaro i huvudfåran av historisk utbildningsforskning.²⁰ I den mån de förekommer skildras de ofta i form av stereotypa bilder. När *Prentice* och *Theobald* efterlyser en helhetsbild av kvinnliga lärares situation nämner de kunskap om innehållet i lärararbetet men också om lärarinnors emancipationsprocesser och motståndsstrategier. De anser också att vi behöver analyser av könsarbetsfördelningen före uppkomsten av statliga skolsystem. Frånvaron av historisk kunskap kan leda till felaktiga uppfattningar om händelseförloppet under senare år, framhåller *Prentice* och *Theobald* i sin översikt över lärarforskning i anglosachsiska länder.

Theobald har studerat kvinnor som tog i besittning det sociala och ekonomiska utrymme som bildades när den australienska staten började inrätta folkskolor.²¹ De första lärarinnornas utsatthet när de tog sig in på männens område i den koloniala kulturen har beskrivits i gripande livshistorier. Arkivstudier har hjälpt historikern *Theobald* att rekonstruera lärarinnerollen och de identitetskriser som uppstod i kollisionen mellan uppgiften som hustru, dotter och statens tjänare. Dessa tidiga lärarinnor kunde inte sätta något namn på det som *Theobald* beskriver som en "existentiell mardröm". Hon drar slutsatsen att när den australiensiska staten använde sig av lärarpar i sitt undervisningsarbete övertogs också könsrelationerna i familjen. Faderns patriarkala auktoritet överfördes till skolan och därmed också mäns auktoritet över kvinnor.

Svenska läromästarinnor

I jämförelse med Theobalds australiensiska lärarinnor framstod tidiga svenska folkskollärarinnor, som jag träffat på dem i Rostadprojektet, som betydligt mera självständiga och med en starkare ställning i samhället. Vilken betydelse hade härvidlag vårt äktenskapsmönster med många ogifta kvinnor i befolkningen och relativt sen äktenskapsålder?²² Man kan också fråga sig vad det betydde att de svenska kvinnorna hade en stark ställning som bärare av lästraditioner i det undervisningsprogram som föregick den obligatoriska folkskolan.

När jag arbetat med svaren på 1812 års enkät om barnaundervisningen har jag träffat på många "läromästarinnor" och "pigor och inhyses hustrur med toligt sinnelag och gudfruktigt leverne" som var viktiga medarbetare i det kyrkliga undervisningsprogrammet som lärde män och kvinnor att läsa före den obligatoriska folkskolans införande.²³

Det är mycket som tyder på att kvinnor haft en avsevärt större betydelse för utvecklingen än dagens utbildningshistoria visar. För att förstå läs- och skrivkunighetens historia i vårt land behöver vi känna till kvinnornas utbildningsinsatser säger professorn i barnaundervisningens historia, *Egil Johansson*.²⁴

I projektet *Kvinnliga aktöver i pedagogisk praktik* har vi nu möjlighet att rekonstruera lärarinnelivet för några av de kvinnliga pionjärer som började studera för att bli lärare i den svenska folkskolan, när Kalmarseminariet, som ett av de första i landet, öppnade sina portar för kvinnor 1860.²⁵ I ett internationellt perspektiv finns anledning att reflektera över det faktum att svenska staten så tidigt erbjöd kvinnor en med män likvärdig yrkesutbildning som – åtminstone till en början – ledde till yrkesutövning på lika villkor som män.²⁶ En rekonstruktion av några av pionjärernas livsmönster bör kunna öka kunskapen om lärarinneprofession och kvinnoliv i ett historiskt perspektiv.

Hur förändras femininiteten?

Tillträde till utbildning och möjligheter att fritt få välja i ett allt rikare kunskapsutbud har

varit viktiga och omskrivna temata. Däremot har mycket litet skrivits om vad som händer kvinnorna när de inträder genom tidigare stängda dörrar och grindar. Hur påverkas femininiteten, frågar den australiensiska författaren *Alison Mackinnon*.²⁷ I studier av de första kvinnorna som fick sin utbildning vid Adelaideuniversitetet i Australien försöker hon rekonstruera kvinnornas "subjektivitet" och studera hur den feminina identiteten uppstod i relation till olika "diskurser".²⁸ De första kvinnorna på universitetet levde i korsdraget mellan diskurserna att vara kvinna och att vara rationell, tänkande varelse. När Mackinnon analyserar hur kvinnorna löste de konflikter som uppstod, förklaras kvinnornas beslut att inte gifta sig och bilda familj utan att leva i olika former av beroendeförhållande till andra kvinnor. Lockelsen att få betraktas som en rationell, tänkande varelse var mycket stor för de kvinnor som vid 1800-talets slut började på universitetet, även om dagens kritiska diskurs betraktar den kunskap dessa kvinnor fick tillgång till som mycket begränsad. Genom att kvinnorna fick tillgång till analysredskap såsom argumentation och kritiskt ifrågasättande kunde så småningom traditionella bilder av kvinnans roll dekonstrueras. Mackinnon framhåller att det finns en dold diskurs som pionjärkvinnorna i utbildningsmiljön varit starkt involverade i, nämligen att transformera de sociala relationerna mellan könen. Pionjärernas sätt att lösa komplexa konflikter mellan personligt liv och professionellt liv har hjälpt deras syster- och brorsdöttrar att flytta ut i världen ("move out into the world"). Liksom *Virginia Woolf* och *Jane Roland Martin* sätter hon in kvinnornas utbildningsval i ett generationsperspektiv och diskuterar långsiktiga effekter.²⁹

Problemet att leva i manligt definierade strukturer och samtidigt kritisera dem ur ett feministiskt perspektiv gäller också högskolevärlden. Kan ett historiskt perspektiv hjälpa dagens kvinnor vid universitetet att analysera aktuella identitetskriser – kanske finns fortfarande en viss motsättning mellan diskursen att vara kvinna och diskursen att vara rationell, tänkande varelse? Det kan vara lättare att se maktkonstellationer och känna igen emotio-

Berta Hansson. Ur Mina ungar. Dagbok från en byskola, LTs förlag.

nella konflikter i en annan tid och ett annat samhälle.

Flera av de forskare jag citerat i denna artikel har visat hur frågor om konstruktionen av femininitet och maskulinitet historiskt och kulturellt blivit alltmer centrala i deras utbildningsforskning. Också svensk utbildningsforskning erbjuder möjligheter till sådana studier. Rostadanalysen av lärarinnor utbildade på 1920-talet visade till exempel hur dessa aktivt tog del i det "moderna" projektet som också innefattande föreställningar om en ny maskulinitet.

När feministiska utbildningsforskare pläderar för studier av subjektivitet exempelvis i form av kvinnors livshistorier måste vi också vara beredda att kritiskt dekonstruera våra egna livserfarenheter och deras påverkan på den forskning vi utför och saluför. Den engelska utbildnings- och kvinnoforskaren *Gaby Weiner* menar att självbiografiska berättelser kan hjälpa oss att se förändringar i ett historiskt perspektiv och på samma gång ge oss en ram där personliga val och tillfälligheter kan placeras.³⁰

För egen del har jag haft anledning att problematisera vilken betydelse min egen träning som socialarbetare i kombination med administrativt arbete under den stora "reformkarusellen" haft för mitt sätt att definiera forskningsfrågor. Var det den sociala träningen som fick utbildningsadministratören att reagera emot rationella och företagsekonomiska modeller som behandlade människor som genomsnitt och utvärderade utbildning i termer av input och output? Mitt intresse för spelet mellan familjemönster och karriär har förmodligen också påverkats av mitt eget livsförlopp med sen familjebildning efter en dittills oproblematiserad utbildnings- och yrkeskarriär.

Kan ett självkritiskt förhållningssätt hjälpa forskaren att få en större öppenhet för olika infallsvinklar och forskaransatser och att erkänna komplexiteten i mänskliga erfarenheter?

Att dekonstruera och rekonstruera

Kvinnors utbildningshistoria sedd i ett ideologiskt och filosofiskt perspektiv kan hjälpa oss

att förstå hur könsidentitet och könsdifferenser skapas och vidmakthålles säger den amerikanska utbildningsfilosofen Jane Roland Martin. I sitt eget författarskap har hon knutit samman dagsaktuella utbildningsfrågor med den debatt som förts sedan antiken om kvinnors och mäns utbildning, om dess innehåll, funktioner och plats i samhället. Med dagens terminologi kan man säga att hon dekonstruerar vårt moderna utbildningssystem genom att lägga den begreppsapparat vi använder oss av under luppen. Vad är egentligen en bildad person? Hur definierar vi undervisning och inläring? Vilka kunskaper och värderingar prioriteras i våra läroplaner? Varför är kunskaper knutna till vård, omsorg och relationer hänvisade till utbildningar som leder till semi-professioner, inte till topprofessionerna i samhället?

Dekonstruktionen blir en utmaning att ifrågasätta och rekonstruera. Med ökande våldstendenser i samhället framför ögonen föreslår Martin ändringar i den amerikanska skolans läroplan så att även pojkar och män ska lära sig att axla sin del av samhällets emotionella arbete och ta sin del av ansvaret för hemmet. I boken *Changing the Educational Landscape* är budskapet att utbildningslandskapet måste ändras så att flickor och kvinnor ska kunna andas fritt och må bra.³¹

Martins tilltro till en feministisk diskurs i utbildningen delas av Weiner som talar om den utmaning som ett feministiskt perspektiv medför för alla som arbetar på utbildningsfältet. Weiner betonar vikten att bygga vidare på befintlig feministisk kunskap och epistemologi men också att utnyttja lärdomar ifrån praktiken och ifrån politiskt arbete och nätverksbyggande.

Kvinnorna i utbildningsprocessionen

I början på förra seklet hävdade högbyprästen i sitt svar på dåtidens statliga utredningsenkät att kvinnorna inte hade något att hämta från nya utbildningsprojekt. Vid denna tidpunkt var rollfördelningen given mellan man och kvinna, stad och land och dåtidens utbildningsansvarige såg inte någon anledning att genom ett utbildningsprojekt ändra på den

givna rollfördelningen. När han fortsättningsvis skriver "Om något barn röjer åstundan, häg och böjelse till större framsteg på Studiernas bana, skickas det i Skolan eller Gymnasium i Calmar..." är barn liktydigt med pojke, flickor hade inte tillträde till den lärda skolan. Studiernas bana skulle ännu länge vara stängd för kvinnor.

Ännu när Rut hundra år senare började skolan var valmöjligheterna för flickor små och vägarna svårforcerade. Yrkesutbildning var förenad med stora ekonomiska uppoffringar och i hög grad beroende på familjens ekonomi och värdeprioriteringar. Flickornas högre utbildning betraktades länge som en privat angelägenhet. När kvinnor fick tillträde till statlig lärarutbildning i Sverige var universitetens portar ännu stängda. Det innebar, enligt *Gunhild Kyle*, ett radikalt brott i ett traditionellt genusmönster när en gemensam kunskapskarriär för auktoritetspositioner i samhället tillskapades i och med att kvinnor fick tillträde till universitet 1873. Att det var ett äventyrligt och långt ifrån lyckosamt företag att ge sig in i den akademiska världen har *Ann-Sofie Ohlander* visat när hon lyft fram de första svenska kvinnliga forskarpionjärernas livshistorier.³²

I dag är flickor och kvinnor i majoritet bland dem som examineras från den svenska högskolan, som nu inkluderar lärarutbildning på alla nivåer i utbildningshierarkin. De ekonomiska villkoren är formellt sett lika för alla, liksom konkurrensmöjligheter via betyg eller högskoleprov. Det talas i dag mycket om vikten att tillvarata den kvinnliga forskarreserven. De uppföljningar av kvinnor och män inom högskolan som redovisats här, visar emellertid att det ännu är långt kvar innan jämställdhetsmålet uppnåtts i realiteten.

Ett historiskt perspektiv avslöjar att reproduktiva uppgifter alltid spelat en central roll vad gäller kvinnors relationer till utbildning. Kvinnors förmåga att föda barn användes under en tid som argument emot kvinnors förmåga att utföra intellektuellt arbete. De kvinnor som så småningom kämpade sig till professionell utbildning måste till en början avhålla sig från att bilda familj. När de kombinerade yrke och familj fick de lösa ekvationen arbe-

te och familj privat och diskret och vara beredda att ständigt möta misstrogn argument om att "något måste bli lidande".

De strategier som kvinnor tillgripit för att accepteras i tidigare manliga utbildningar och professioner har därför ofta karaktäriserats av tendenser att minimera skillnaderna. Joan Eveline har nyligen avslutat en komparativ studie av svensk och australiensisk jämställdhetspolitik. Hon hävdar att alltför litet uppmärksamhet ägnats åt de fördelar mannen har i vårt samhälle.³³ Fokuseringen på bilden av kvinnors nackdelar medför inte sällan att nackdelarna betraktas som egenskaper hos kvinnor. Hennes resonemang verkar ha relevans för utbildningsområdet.

NOTER

- ¹ 1812 års uppfostringskommitté. Uppgifter från konsistorierna. EIIb:6. Kommittéarkiv före 1900. Riksarkivet.
- ² Kelly, Gail P (red) *International Handbook of Women's Education*, Greenwood press, New York 1989.
- ³ Kelly, Gail P and Slaughter, Sheila (red) *Women's Higher Education in Comparative Perspective*, Kluwer Academic Publ, Dordrecht, 1991.
- ⁴ Lie, Suzanne and Malik, Lynda (red), "The Gender Gap in Higher Education". *World Yearbook of Education*, Kogan Page 1994.
- ⁵ HIKLA, Högre utbildningsreformers effekter på kvinnors liv och arbete, var namnet på ett projekt som under 1980-talet stöddes av Nordisk samarbetsnämnd för samhällsvetenskaplig forskning. Några av studierna har publicerats i boken Bjerén, Gunilla och Elgqvist-Saltzman, Inga (red), *Gender and Education in a Life Perspective*, Avebury, Aldershot 1994.
- ⁶ IOR-projektet (Idé och realitet bakom utbildningsreformer på högskolenivå) finansierades av HSR 1979 - 1983. Jfr bl a artiklar i *Tvårsnitt 1980:1*, i *Nordisk Pedagogik* nr 1 1987, *Higher Education 1988:17*, *Gender and Education 1992 1-2* samt arbetsrapporter utgivna vid pedagogiska institutionen vid Umeå universitet.
- ⁷ Andersson, Yvonne & Elgqvist-Saltzman, Inga, "Högskoleutbildning, yrkeskarriär och familjemönster". *Arbetsrapport*, Pedagogiska institutionen, Umeå universitet 1984.
- ⁸ Dahlström, Edmund (red), *The Changing Role of Men and Women*, Boston 1981.
- ⁹ *Lathund om jämställdhet*, SCB, Stockholm, 1990.
- ¹⁰ Projektet hette *Kvinnors utbildnings- och yrkeskarriär i ett livsperspektiv* och finansierades av Arbetsmarknads- och Civildepartementet 1987-1991. Det var förlagt till pedagogiska institutionen vid Umeå universitet.
- ¹¹ Jfr Leander, Gunilla, arbetsrapport "Varifrån, Varför, Varhän? Teknologers bakgrund och framtidsdröm-

- mar" samt Elgqvist-Saltzman, Inga, "Svackor och gröna kullar", Arbetsrapport Pedagogiska Inst., Umeå universitet 1991. Jfr också Elgqvist-Saltzman, I, "Declines and green hills. Competence development in a life perspective" i Bjerén & Elgqvist-Saltzman, op cit p 133-156.
- ¹² Jfr Blomkvist, Ulla, "Umeåekonomerna. En studie med tonvikt på jämförelser mellan manliga och kvinnliga ekonomers yrkeshandlingar." Arbetsrapport, Umeå universitet 1990. Jfr också hänvisningar i not 11.
- ¹³ Eveline, Joan, "Reflecting on reversals: an Australian view" i Bjerén & Elgqvist-Saltzman, op cit p 157-170.
- ¹⁴ Rostadprojektet finansierades med medel från Riksbankens Jubileumsfond 1982-1985. Projektet som var ett samarbetsprojekt mellan Högskolan i Kalmar och Umeå Universitet har avrapporterats i en serie arbetsrapporter. Projektet sammanfattas i boken Elgqvist-Saltzman, Inga, *Kvinnor, Lärarinnor, Människa*, Carlsson 1993.
- ¹⁵ Dahllöf, Tordis, "Rostadlärarinnan som kulturbärare - en etnologisk arbetsrapport", *Rostadprojektets rapportserie* 5, Högskolan i Kalmar och Umeå universitet, 1987.
- ¹⁶ Myrdal, Alva och Gunnar, *Kris i befolkningsfrågan*. Stockholm, Bonniers 1934.
- ¹⁷ Elgqvist-Saltzman, I, *Lärarinnor, Kvinnor, Människa*. Carlssons förlag 1993.
- ¹⁸ Jfr Dahllöf, op cit.
- ¹⁹ Biklen, Sari Knopp, "Feminism, Methodology and Point of View in the Study of Women who Teach" i Lyn Yates, *Feminism and Education*, Melbourne Studies in Education 1993.
- ²⁰ Prentice, Alison and Theobald, Marjorie (red), *Women who taught. Perspectives on the History of Women and Teaching*, University of Toronto Press 1991.
- ²¹ Theobald, Marjorie, "Writing the lives of women teachers: problems and possibilities" i Yates, Lyn, *Feminism and Education*, op cit, s 39-50.
- ²² Jfr Rosenbeck, Bente, "Det bor också kvinnor i det europeiska huset", *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* nr 2 1994 sid 46-57.
- ²³ Enligt prästernas svar på 1812 års uppfostringsenkätsfrågor om barnundervisningens tillstånd i landet i Kalmar och Växjö stift jfr not 1.
- ²⁴ Johansson, Egil, "Women and the Reading Tradition around 1700. Examples from Sweden and Germany" i Odora, W (ed), *Women and literacy*, Svenska Unescorådets skriftserie 1992:1, Stockholm.
- ²⁵ Projektet finansieras av HFSR och är förlagt till pedagogiska institutionen i Umeå. I projektet ingår några historiska nedslag i Kalmarseminariets historia. Livshistorier rekonstrueras med hjälp av kyrkboksmaterial som framtagas i samarbete med Rut och Egil Johansson, Umeå.
- ²⁶ Jfr Florin, Christina, *Kampen om katedern. Feminiserings- och professionaliseringsprocessen inom den svenska folkskolans läroverk 1860 - 1906*. Almqvist & Wiksell, Umeå 1987.
- ²⁷ Mackinnon, Alison, "Nowhere to plant the sole of the foot" i L. Yates, op cit, s 22-38, 1994.
- ²⁸ Mackinnon, Alison, *The New Women, Adelaide's Early Women Graduates*, Wakefield Press 1986.
- ²⁹ Jfr Jane R. Martins artikel i detta nummer av *Kvinnovetenskaplig Tidskrift*.
- ³⁰ Weiner, Gaby, *Feminisms in Education*, Open University Press 1994.
- ³¹ Martin, Jane Roland, *Changing the educational landscape*. Rothledge 1994.
- ³² Ohlander, Ann-Sofie, "Kvinnliga äventyrare? De första kvinnorna vid universiteten". *Tvåsnitt* nr 3-4, 1994.
- ³³ Eveline, Joan, *The Politics of Advantage*, Diss, Murdoch University 1995.

SUMMARY

How have reforms of education affected the lives and living conditions of women? Why are women's educational routes often winding and their career patterns fragmented? These are some questions discussed in a nordic educational researchproject. A life-line methodology has been used in order to come to grips with the fact that women often are regarded as problems, as gravel in the machinery of a rational educational planning. By turning the life-line curves of women upside-down and colouring the declines they appeared as green hills. Men's life line curves appeared in reversed form as flat and uninteresting.

Studies on different generations of women teachers have been helpful, investigating how educational policies in a historical perspective have viewed reproductive duties in society and how educated and professional women have been able to combine work and family throughout time. A conclusion is that it is in the interaction between productive and reproductive duties that women teachers have been cultural carriers and "the hub of the wheel" in important societal changes. International research shows that historical studies on women in higher education gives valuable knowledge on the construction of femininity and masculinity. The modern feminist discourse is of great value for changing educational policy and widening educational research.

Inga Elgqvist-Saltzman
Sandby 1132
S-380 74 Löttorp